TEMA 3: LA MÚSICA AL BARROC

SABER-NE MÉS

Els tres mosqueters, d'Alexandre Dumas, escrita al segle XIX, s'inspira en l'època del barroc. Són les aventures d'un grup de soldats que combaten el pèrfid cardenal Richelieu, la persona que va inspirar al rei Lluís XIII el model absolutista de monarquia.

1 L'evolució del Renaixement

Normalment, quan es parla de barroc en l'actualitat, ens ve al cap una cosa molt carregada però, per què? I què té a veure amb la música?

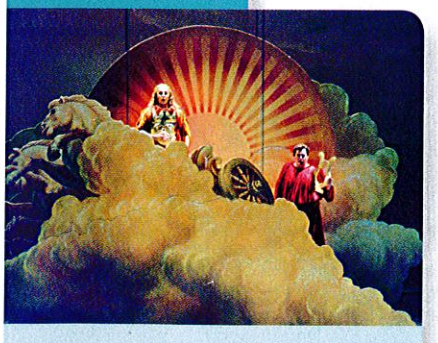
En els segles XVII i part del XVIII, a Europa hi ha un sentiment de trencament i dolor en tots els aspectes. Coincideixen guerres, males collites i una onada de pesta, que agreugen les diferències socials. L'escissió entre catòlics i protestants divideix el continent, però també la manera d'entendre la persona i la seva relació amb Déu, amb la societat i amb l'economia. També es separen els països entre absolutistes, com França, on el rei es considera com un déu, i les monarquies parlamentàries, com Anglaterra, on el rei té un poder limitat pel parlament.

Amb tot aquest retrat, et sembla que es poden continuar idealitzant els sentiments com feien en el Renaixement? En aquest moment es vol representar la cruesa de la **realitat**: dramatisme, contrast de moviments i molta ornamentació que carrega les obres, siguin edificis, pintures o música. És un període de gran difusió cultural que es coneix com a **barroc**: els rics havien de mostrar el seu poder i contractaven artistes que creaven per a ells.

2 La música barroca

I per què aquesta unitat es diu *Cantem!*? Quin gènere musical posa èmfasi sobretot en la veu i la cançó? Sí, l'**òpera**! Doncs la música barroca s'emmarca precisament, entre el sorgiment de l'òpera cap a l'any 1600, i la mort del compositor alemany Johann Sebastian Bach, el 1750. Una de les característiques de la música barroca és crear emocions i fer de l'acte musical un gran espectacle i això és el que s'aconseguia barrejant el teatre amb la música.

SABER-NE MÉS

Orfeu de **Claudio Monteverdi** (1607) és una de les primeres òperes de la història, i la que consolida aquest gènere musical. Narra el mite d'Orfeu i la seva baixada a l'infern per buscar la seva estimada Eurídice.

Música vocal: l'òpera

Durant el barroc va aparèixer una important forma vocal profana que intentava recuperar el teatre clàssic grec: l'òpera. Va sorgir a Itàlia, com una composició complexa de caràcter narratiu que es representava escènicament. Estava escrita per a orquestra, cor i solistes vocals, i feia servir la melodia acompanyada.

El text de l'òpera es recollia en el **llibret**, estructurat en diversos actes, i l'argument del qual definia el caràcter de la composició. A Itàlia va triomfar especialment l'òpera seriosa, escrita en italià i basada en temes mitològics o heroics. A partir d'ella després va sorgir l'òpera **còmica** o bufa, basada en temes quotidians i populars o de crítica cap a les classes socials més acomodades, i escrita en l'idioma de cada país.

Independentment del tipus i de l'època, totes les òperes s'organitzen en les parts fonamentals següents:

Parts d'una òpera		
part instrumental	obertura	Introducció a l'obra; sol anticipar melodies que apareixeran després.
	interludi	Secció intercalada entre les parts vocals; permet preparar els canvis d'escena.
part vocal i instrumental	recitatiu	Part semicantada, amb una melodia molt bàsica i un acompanyament senzill; s'acomoda al text del llibret i té la funció d'agilitzar la narració de la història.
	ària	Part en què un o dos solistes interpreten textos emotius amb melodies expressives. Permet que els intèrprets s'hi llueixin.
	cor	Part que interpreten tots o gran part dels personatges secundaris.

SABER FER

1 Interpreta un fragment de l'obertura de l'òpera *Orfeu* de C. Monteverdi.

2 Escolta l'*Aria per pastore* de *La liberazione di Ruggiero* de F. Caccini i identifica el tipus de veu que la interpreta i l'instrument o família instrumental que fa l'acompanyament.

La música vocal religiosa

La missa i el motet es van seguir practicant però la influència de l'òpera va provocar l'aparició de noves formes dramàtiques cantades com ara l'oratori, la cantata i la passió, si bé aquestes no es representaven. També es va estendre l'ús de diversos cors (**policoralisme**) per donar més dramatisme a les composicions.

- La **cantata**: era originalment profana, però l'Església la va adoptar per transmetre les seves ensenyances utilitzant textos de lloança a Déu. Estava formada per una successió de recitatius, àries i cors.
- L'**oratori**: era similar a l'òpera però tenia un argument religiós, hi havia la presència d'un narrador i el cor hi tenia un gran pes.
- La **passió** era una espècie d'oratori que només tractava el tema de la passió i la mort de Crist, i per fer-ho s'inspirava en els evangelis.

SABER FER

3 Identifica en cada cas si es tracta d'un cor, una ària o un recitatiu, i si l'acompanyament l'interpreta l'orgue, l'orquestra o tots dos.

- *Cantata Geist und Seele wird verwirret* de J. S. Bach.
- *Al·leluia* de l'oratori *El messies* de G. F. Händel.
- *La Passió segons sant Joan* de J. S. Bach.

SABER-NE MÉS

Johann Sebastian Bach
(a l'esquerra, al costat dels seus fills) va néixer a Alemanya el 1685 i va destacar com a organista, clavecinista i director musical. Si bé en la seva època no va ser un compositor gaire valorat, avui dia se'l considera l'autor cim del barroc. Va compondre innumerables cantates, corals, oratoris, misses, preludis, fugues i música de cambra.

3 La música instrumental

Durant el barroc la música instrumental va assolir la mateixa importància que la vocal, i van aparèixer les primeres obres escrites per a orquestra.

Les característiques de la música, a més de buscar el gran espectacle d'emocions que ja s'ha comentat, són:

- Fa servir elements contrastants (canvis d'intensitat, tempo i ritme) i melodies recarregades.
- Comença a sonar més semblant a l'actual, ja que es compon a partir de les escales que coneixem, amb els seus graus i funcions.
- El ritme és marcat i reiteratiu.
- La textura predominant és la melodia acompanyada.

El baix continu

En aquest període, tant la música vocal com la instrumental tenien una textura molt característica consistent a superposar una melodia, interpretada per un instrument de tessitura aguda, que destacava sobre una base anomenada «**baix continu**». Aquesta base era interpretada per un instrument polifònic (com l'orgue, el clavicèmbal, l'arpa o el llaüt) o bé per diferents instruments, un de tessitura greu (com el violoncel o el contrabaix) que feia la melodia del baix i un altre de polifònic que interpretava els acords construïts sobre la melodia del baix. L'ús del baix continu és potser, la característica més destacada d'aquest període, ja que donava a la musica un efecte de plenitud, molt buscat per l'estètica barroca.

SABER FER

4 Escolta aquests exemples de música renaixentista i barroca. Com identifiques a quina època pertanyen cada un?

- *Què farem del pobre Joan?* de M. Fletxa.
- *Allegro* del *Concert de Brandenburg n. 3* de J. S. Bach.

5 Escolta el principi del *Cànon* de J. Pachelbel mentre el segueixes a la partitura. Després, respon.

- Quin instrument fa el baix continu? Quin fa els acords? I la melodia del baix?

Els instruments

Per a l'esmentada eclosió de la música instrumental va ser fonamental el **desenvolupament tècnic dels instruments**, gràcies al treball de lutiers com Antonio Stradivari i Andrea Guarnieri (en el cas dels instruments de corda); l'especialització dels intèrprets, que va donar lloc als **primers virtuosos**, i el **naixement de l'orquestra**, en la qual es va buscar el perfeccionament de cadascun dels components.

En aquesta època es va estendre l'ús d'instruments com l'orgue, l'arpa, el clavicèmbal, la trompeta, el trombó o la flauta de bec, i se'n van afegir altres de gran importància com la família dels violins, la guitarra, la flauta travessera, l'oboè, el fagot i el timbal.

SABER FER

6 Identifica l'instrument o els instruments solistes de cadascun d'aquests concerts.

- Concert de T. G. Albinoni.
- Concert d'A. Vivaldi.
- Concert de G. P. Telemann.

Cordòfons

La **família dels violins**, formada (de més agut a més greu) per **violí**, **viola**, **violoncel** i **contrabaix**, constituïa la secció central de l'orquestra barroca.

A Espanya, la viola de gamba va ser substituïda per la **guitarra barroca**, avantpassat de la guitarra clàssica moderna.

Vent fusta

La **flauta travessera**, tot i que ja existia, es va estendre durant el barroc. Era un tub cònic amb sis forats i una sola clau.

L'**oboè** va aparèixer a França durant la segona meitat del segle XVI. Estava format per un suport de secció cònica amb orificis i dues o tres claus.

El **fagot** estava constituït per un únic tub de fusta en forma de «v», amb forats i tres o quatre claus.

Vent metall

La **trompeta**, tot i que ja existia, es va estendre durant el barroc amb la forma moderna.

Membranòfons

El **timbal** era més petit que l'actual. Per això tenia menys ressonància i potència, suficient per a la petita orquestra barroca, que acostumava a tocar en espais reduïts.

L'orquestra barroca

Abans del barroc, només hi havia un conjunt variable d'instrumentistes que es reunien i tocaven junts de manera improvisada. En canvi, en aquesta època es va establir per fi una agrupació fixa i organitzada, constituïda per totes les famílies instrumentals, tot i que molt més petita que l'actual. Aquestes n'eren les seccions:

- **Baix continu:** estava interpretat pel clavicèmbal, l'arpa o l'orgue (o per corda de tessitura greu com el violoncel o el contrabaix), i, juntament amb la corda, constituïen la base de l'orquestra.
- **Corda:** formada per la corda fregada, suposava el gruix de l'orquestra i hi tenia un paper fonamental.
- **Vent:** d'una banda, incloïa el vent fusta, constituït per les flautes travesseres, els oboès i els fagots; de l'altra, incloïa el vent metall, format per trompetes i trompes en un nombre reduït.
- **Percussió:** estava formada exclusivament per dos timbals.

SABER-NE MÉS

En el barroc l'**orgue** fix va viure una edat d'or. A més de diversos teclats i un o diversos pedalers, tenia uns botons (coneguts com a registres) que modificaven el tipus de so, per la qual cosa la seva sonoritat era molt rica i indicada especialment per a la textura polifònica.

Les formes instrumentals

- **La fuga:** va ser una de les principals formes barroques per a teclat (sobretot per a orgue). Constava d'un sol moviment elaborat a partir d'una mateixa idea musical interpretada per diferents veus que entraven esglaonadament i s'anaven superposant, fet que donava lloc a un contrapunt imitatiu.
- **La suite:** va resultar de l'evolució dels parells de dansa del Renaixement, i consistia en la successió d'un nombre variable de danses contrastants en caràcter, ritme i tempo. Podia estar escrita per a un instrument solista o per a orquestra.
- **La sonata:** estava formada per quatre moviments contrastants, alternant tempos ràpids i lents. S'escrivia per a un, dos o tres instruments i implicava la presència d'un baix continu. L'instrument «estrella» d'aquest tipus de composició és el clavicèmbal. La sonata barroca no l'hem de confondre amb la forma sonata, desenvolupada a partir del classicisme.
- **El concert:** constava de tres moviments contrastants: *allegro, lento, allegro*. El ***concerto grosso*** era interpretat per un grup de solistes o **concertino** (generalment violins), que establia un diàleg contrastant amb l'orquestra, anomenada ***tutti*** (tots). En el ***concerto a solo***, no obstant això, la contraposició s'establia entre l'orquestra i un únic solista.

SABER FER

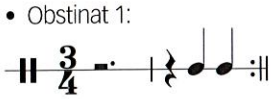
7 Escolta i identifica el nombre de veus que intervenen en aquesta *Fuga en do major per a orgue* de J. S. Bach.

8 Escolta aquests fragments, identifica l'instrument que els interpreta i el tempo de cada un.
- *Alemanda* i la *Giga* de la *Suite n. 4 en mi menor* de G. F. Händel.
- *Allegro* de la *Sonata* en *re menor* de D. Scarlatti.

9 Torna a escoltar el concert de J. S. Bach del «Saber fer» 4 i el concert de T. G. Albinoni del «Saber fer 6». Quina forma té cada un?

SABER FER

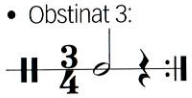
10 Escolta aquesta xacona del ballet *El burgès gentilhome* de J. B. Lully sobre un text de Molière. Després formeu tres grups per acompanyar-la amb percussió corporal.
- Obstinat 1:

- Obstinat 2:

- Obstinat 3:

4 La dansa i el ballet barrocs

Com en períodes anteriors la dansa barroca va ser cortesana, sumptuosa i refinada. S'incorporaren moviments precisos i sincronitzats, que requerien unes coreografies preparades i no admetien la improvisació. D'aquí van sorgir els primers coreògrafs i escoles de dansa.

Es van mantenir algunes danses renaixentistes i en van sorgir d'altres com la **xacona**, de tempo lent i compàs ternari.

A França, sota el regnat de Lluís XIV, va néixer l'anomenat **ballet de cort**, una obra teatral que combinava escenes cantades i ballades per cortesans amb vestits luxosos i màscares; amb el temps van ser desplaçats per ballarins professionals. Van destacar Jean-Baptiste Lully, que va col·laborar amb els dramaturgs Molière i Corneille en la creació d'autèntiques tragèdies líriques, i Jean-Philippe Rameau.

Sarabanda de G. F. Händel.

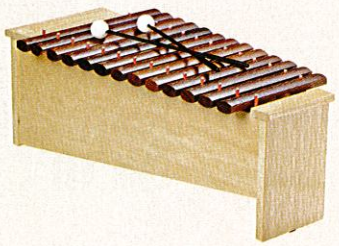

Adaptació de l'*Allegro* de *La Primavera* de *Les quatre estacions* d'A. Vivaldi.

Les pliques en els instruments de làmines

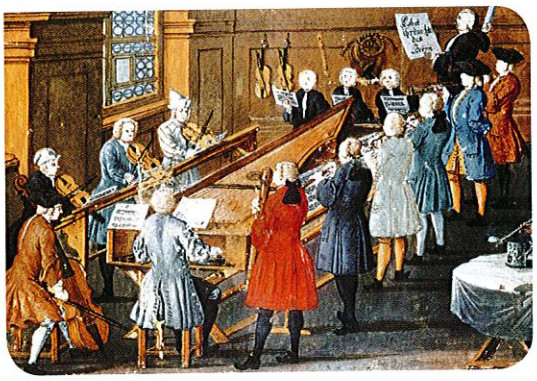
Les pliques s'acostumen a escriure cap amunt o cap avall en funció de l'altura de les notes. No obstant això, en una partitura per a instruments de làmines les notes amb les pliques cap avall indiquen que s'han d'interpretar amb la baqueta de la mà esquerra, i les notes amb les pliques cap amunt, que s'han de tocar amb la baqueta de la mà dreta.

Concerto grosso n. 1 d'Arcangelo Corelli

El *concerto grosso* va ser una de les formes instrumentals més utilitzades pels compositors del barroc, ja que oferia una àmplia gamma de timbres, un contrast clar entre la potent sonoritat del *tutti* i la delicadesa virtuosa del concertino, i, sobretot, tenia una gran eficàcia expressiva.

Corelli va ser el representant barroc per excel·lència del *concerto grosso*, i la seva música va ser molt influent per a compositors posteriors com ara Vivaldi, Bach i Händel. Va compondre dotze *concerti grossi*, dels quals aquest és el primer.

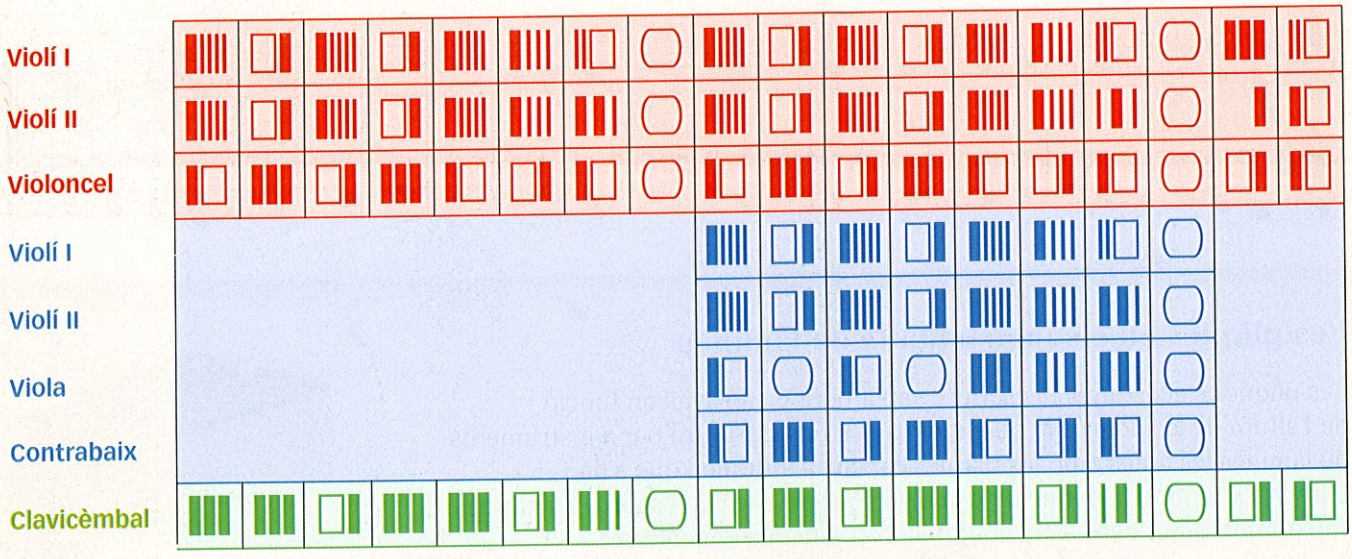

L'autor

Arcangelo Corelli (1653-1713) va ser un cèlebre violinista i compositor italià. Va estudiar violí des de ben petit a la seva ciutat natal, Fusignano. Més endavant, va perfeccionar els seus coneixements musicals a Bolonya. El 1675 es va traslladar a Roma, on va assolir una gran fama com a intèrpret i va perfeccionar la seva tècnica compositiva. Va tenir tanta notorietat que el 1706 va ingressar a l'Acadèmia de l'Arcàdia, fet que en aquella època suposava una alta distinció. Allà va poder conèixer músics contemporanis importants, com Händel. Va morir a Roma el 1713.

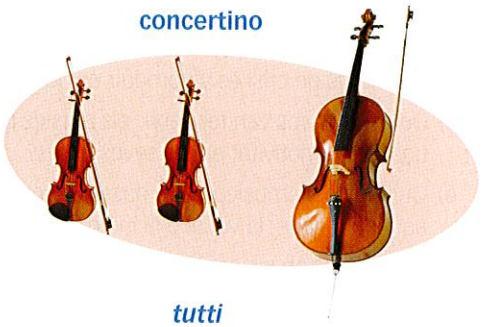
Sobre aquesta audició

Els dotze ***concerti grossi*** que va compondre Corelli el 1714 són el producte de la seva activitat artística a Roma. Es basen en dos elements: la varietat i el contrast. Tots dos aspectes s'aconsegueixen gràcies a l'alternança de dos grups: el **concertino**, integrat per dos violins i un violoncel, i el ***tutti***, format per dos violins, una viola, un contrabaix i el clavicèmbal. El moviment que escoltaràs, el tercer (*Largo*) del *Concerto grosso n. 1*, reflecteix clarament aquestes dues característiques.

Fes una audició activa del tercer moviment (*Largo*) del *Concerto grosso n. 1* d'Arcangelo Corelli.

- **Segueix el musicograma. Per fer-ho, tingues en compte que:**
  a) El grup del concertino es representa de color vermell. Les tres files reprodueixen l'esquema rítmic dels tres instruments que l'integren: violí primer, violí segon i violoncel.
  b) El grup del *tutti* està representat amb els colors blau i verd. Les quatre files blaves reprodueixen l'esquema rítmic de la secció de les cordes: violí primer, violí segon, viola i contrabaix. La fila verda correspon al baix continu interpretat pel clavicèmbal.

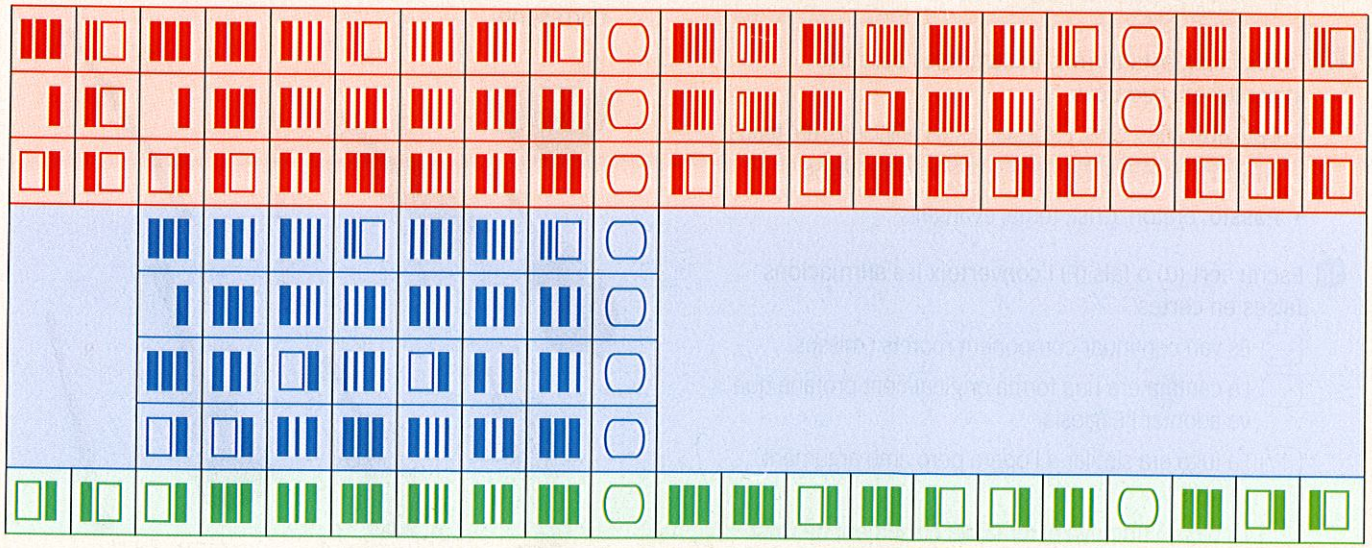
- **Formeu grups de vuit per interpretar l'esquema rítmic del tema A (compassos 1 a 16) amb la percussió instrumental següent.**

***Tutti*:**
- Primer violí: güiro.
- Segon violí: maraques.
- Viola: caixa xinesa.
- Contrabaix: pandero.
- Clavicèmbal: bastons.

Concertino:
- Violí primer: triangle.
- Violí segon: cròtals.
- Violoncel: pandereta.

- **Completa a la llibreta una fitxa com aquesta sobre la peça musical que has escoltat.**

- Tipus de compàs.
- Nombre de compassos.
- Tempo de la música.
- En quin punt es comença a repetir l'únic tema musical (A)? Quants cops es repeteix?
- Nombre de vegades que intervenen el concertino i el *tutti*, respectivament.
- Quin grup presenta el material musical nou, el concertino o el *tutti*? Qui interpreta les repeticions?
- Esquema musical del moviment.
- Quins instruments interpreten la melodia?
- Instrument que interpreta el baix continu.
- Quin tipus de contrastos musicals hi distingeixes?

ACTIVITATS FINALS

Fes les activitats a la teva llibreta!

11 Respon.

a) Entre quins anys s'emmarca la música barroca?

b) Quins dos esdeveniments en marquen l'inici i el final?

c) Quin tipus de crisi es va produir en aquesta època?

d) Quins recursos van fer servir els artistes per reflectir una gran emotivitat en les seves obres?

e) Quin tipus de música es va desenvolupar més en aquest període: la vocal o la instrumental?

f) Quines en són les característiques principals?

12 Defineix amb les teves pròpies paraules aquests termes.

- Melodia acompanyada.
- Òpera.
- Llibret.

13 Explica amb les teves pròpies paraules la diferència entre aquests termes.

- *Concerto grosso* i *concerto a solo*.
- Òpera seriosa i òpera còmica.
- Òpera i oratori.

14 Copia i completa la taula següent.

Parts d'una òpera	
part instrumental	obertura
	cor

15 Defineix aquests termes utilitzant les paraules indicades en cada cas.

- **Cantata:** àries, cors, Església, textos religiosos, recitatius.
- **Oratori:** narrador, òpera, cor, argument religiós.
- **Passió:** oratori, Crist, tema, evangelis.

16 Escriu cert (C) o fals (F) i converteix les afirmacions falses en certes.

- ☐ Es van continuar component motets i misses.
- ☐ La cantata era una forma originalment profana que va adoptar l'Església.
- ☐ La fuga era similar a l'òpera però amb argument religiós.
- ☐ La passió tractava el tema del naixement de Crist.

17 Copia la taula següent amb els noms dels instruments que s'indiquen.

violí violoncel contrabaix flauta travessera
orgue oboè llaüt fagot trompeta clavicèmbal

Melodia	Baix continu

18 Completa aquest text amb els termes que hi falten.

Durant el barroc es va produir una eclosió de la _____ _____. En aquest procés va ser fonamental el _____ _____ dels instruments; l'especialització dels intèrprets, que va donar lloc als primers _____, i el naixement de l'_____. Aquesta constava de diverses seccions: baix continu, _____, vent i _____.

19 Respon.

a) Quins instruments constitueixen la base de l'orquestra barroca?

b) Quins instruments formen una secció amb una funció fonamental?

c) Quins instruments constitueixen la secció de vent fusta? I la de vent metall?

d) Quin únic instrument integrava la secció de percussió?

20 Escriu el nom de cada instrument i la família a la qual correspon.

21 Escriu cada concepte al costat de la definició corresponent.

fuga	successió d'un nombre variable de danses contrastants en caràcter, ritme i tempo
suite	forma d'un sol moviment que sorgeix a partir d'una mateixa idea musical interpretada per diferents veus que entren esglaonadament
sonata	forma amb tres moviments contrastants: *allegro*, *lento* i *allegro*
concert	forma de quatre moviments contrastants, escrita per a un, dos o tres instruments i un baix continu

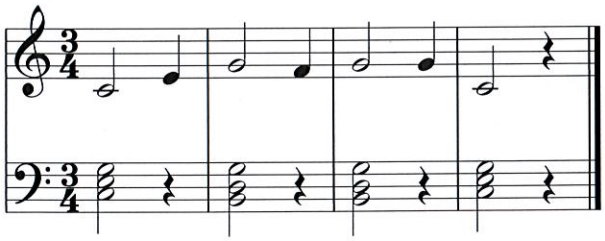
22 Què tenen en comú els termes de cada sèrie?

a) Fuga, suite, sonata, concert.

b) Òpera, oratori, cantata, passió.

c) Xacona, pavana, gallarda, giga.

23 Observa aquesta partitura i respon.

a) Quina textura té?

b) Com és l'acompanyament?

c) En quina nota acaba la frase musical? A quin grau de l'escala diatònica de do major correspon?

d) Es tracta d'una frase suspensiva o conclusiva?

e) Indica els graus de l'escala sobre la qual està construït l'acord del primer i de l'últim compàs de l'acompanyament.

24 Escriu el signe dels ornaments musicals següents: *appoggiatura*, trinat, mordent superior i mordent inferior.

25 Defineix amb les teves paraules frase musical, tema musical i estructura musical.

26 Corregeix i completa aquesta taula.

Binària	Ternària
	AA
ABA	

27 Busca informació a Internet i esbrina quins instruments construïen A. Stradivari, N. Amati i G. Guarneri.

28 Investiga sobre els castrats i escriu un article per a la revista de l'institut amb un breu resum de qui eren i la teva opinió. Pots incloure-hi aspectes com:

a) Qui eren? Com era la seva veu?

b) Quin tipus de formació rebien?

c) Qui va ser Farinelli?

29 Busca a Internet informació sobre Francesca Caccini i respon:

a) Data i lloc de naixement.

b) A l'entorn de quina famosa família de mecenes va treballar?

c) A què es va dedicar?

d) Quantes obres va compondre? Quines coneixes?

e) Quin nom artístic tenia el seu conjunt? Qui el formava?

30 Amb la informació que trobis a Internet, completa la taula següent.

Nom complet	Data i lloc de naixement i defunció	Obres principals
	Venècia 1678 - Viena 1741	
Bach		
		Dido and Aeneas
Monteverdi		
		Cànon en re major
	Halle 1685 - Londres 1759	

31 Busca informació sobre l'Acadèmia Reial de Dansa francesa i explica en quin període va existir, quina era la seva finalitat i qui la patrocinava.

CLAUS PER ESTUDIAR

La música durant el barroc

Es caracteritza perquè fa servir...

- Les escales **actuals**, amb els seus **graus** i funcions.
- **Ornaments musicals:** trinat, *appoggiatura* i mordents, entre altres.
- Una textura de **melodia acompanyada** pel **baix continu** (un instrument polifònic o un de monòdic i un altre de polifònic).
- **Contrastos** d'intensitat, tempo i ritme.

La música instrumental...

Sorgeix amb el naixement de l'**orquestra**, dividida en quatre seccions.

- **Baix continu:** clavicèmbal, arpa o orgue.
- **Corda fregada:** família dels violins (violí, viola, violoncel i contrabaix).
- **Vent:** vent fusta (flauta travessera, oboè i fagot) i vent metall (trompeta i trompa).
- **Percussió:** timbals.

Fuga: un moviment basat en una mateixa idea musical interpretada per diferents veus mitjançant el contrapunt imitatiu.

Suite: successió de danses contrastants.

Sonata: quatre moviments contrastants, interpretat per un, dos o tres instruments i un baix continu.

Concert: tres moviments contrastants. Pot ser:
- *Concerto grosso* (concertino i *tutti*).
- *Concerto a solo* (solista i orquestra).

La música vocal és...

Música profana.

Òpera: és una composició musical basada en un llibret i representada escènicament en diversos actes.

Té diferents parts:
- **Instrumental:** obertura i interludi.
- **Vocal i instrumental:** recitatiu,ària i cor.

Pot ser:
- **Òpera seriosa.**
- **Òpera còmica.**

Música religiosa.

Fa servir diversos cors: **policoralisme.**

A més de la missa i el motet, utilitza noves **formes musicals.**

- **Cantata:** es basa en textos religiosos amb recitatius, àries i cors.
- **Oratori:** és similar a l'òpera però amb argument religiós.
- **Passió:** és una espècie d'oratori que té com a tema la passió i la mort de Crist.